

DISKURZ A NEOLIBERALIZMUS V REGIÓNE. KRITICKO-GEOGRAFICKÝ PRÍSTUP

DISCOURSE AND NEOLIBERALISM IN REGION. CRITICAL-GEOGRAPHICAL APPROACH

Miloslav MICHALKO¹

Abstract:

In our paper we are relying on some findings from doctoral thesis: Critical-geographical analysis of Regional Policy: Theoretical-methodological base and empirical application of case of Presov self-governing region (Michalko, 2013). We focus on issue of discourse as post-structuralist point of view on society and its connection to neoliberal phenomenon affecting regions. We will try to demonstrate this connection by example of analysis of selected aspects in regional planning in Presov self-governing region. Finally, we will evaluate synthetically the examined issue.

Key words:

discourse, neoliberalism, regional planning, instrumental rationality, governmentality

ÚVOD

Na regionálnej úrovni sa čoraz vo väčšej miere vyžaduje uspieť v narastajúcej globalizujúcej konkurencii, a tým vyvíjať iniciatívy k sebazachraňovaniu. Termín **sebazáchrana** v tomto kontexte chápeme ako nevyhnutný krok k zabezpečeniu základných procesov pre samotné fungovanie regiónu, a nielen k jeho rastu. V tomto tvrdení vychádzame z teoretického konceptu Loveringa (2011), ktorý hovorí o **sebazáchrane regiónov**. Autor tvrdí, že približne od 90. rokov 20. storočia dochádza v „západnom svete“ k politickej snahe o presúvanie globálneho kapitálu na regionálnu úroveň. Tento proces autor nazýva **novým regionalizmom** a región v tomto procese definuje ako neobratný, statický útvar konfrontujúci sa s dynamickým ekonomickým prostredím - neoliberalizmom. Predpokladáme, že tento jav môžeme sledovať aj v našom priestore. Konkurencia medzi regiónmi sa stáva „**novým náboženstvom**“ a cieľom politik, ktoré tak prejavujú svoje inštrumentálne praktiky. Takto sa cieľom regionálnej politiky zrejme nestáva samotný región, ale práve neoliberalná modla stelesnená v posilňovaní globálnej konkurencieschopnosti. Z tohto tvrdenia sme odvodili hypotézu, a teda predpokladáme, že neoliberalizmus ako celospoločenský fenomén vytvára v regiónoch svoj vlastný diskurz - „spôsob života“, pri ktorom sa jeho

1 **Mgr. Miloslav Michalko, PhD.**, Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky FHPV PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, Slovenská republika, e-mail: miki.michalko@gmail.com

dynamická povaha dostáva do konfliktu s „neobratným“ regiónom. Na túto hypotézu sa pokúsime odpovedať v predloženom príspevku. Vynára sa však otázka, či regióny majú šancu na svoj „vlastný život“, vlastné smerovanie. Pri komunikácii s prof. Dorren Massey sme sa stretli s názorom, že: „... *regióny nie sú akosi zodpovedné za ich vlastné úspechy či problémy, sú naviazané na širšiu sieť vzťahov nerovnomerného rozvoja*“ (e-mail: august, 2011). V predkladanom príspevku budeme preto na naznačenú problematiku nazerať cez kriticko-geografickú optiku, a teda z prevažne štrukturalistického pohľadu, no zároveň sa pokúsime ukázať prepojenie medzi Foucaultovým poštrukturalistickým pohľadom, aj keď samotný autor sa pohybuje medzi týmito dvoma smermi.

ZÁKLADNÁ TERMINOLÓGIA

Pri analýze neoliberalného diskurzu sa budeme opierať o Bellov trojštruktúrny koncept protichodností kapitalistickej spoločnosti. Vychádzajúc z ideálneho typu Bell (1976, s. xvi) chápe kontradikcie kapitalizmu v antagonistických princípoch, ktoré podliehajú technicko-ekonomickým, politickým a kultúrnym štruktúram spoločnosti. V tomto príspevku sa zameriame na prvú kategóriu, a teda na **technicko-ekonomickú štruktúru** kapitalistickej spoločnosti. Tá je (ako všetky industriálne či postindustriálne spoločnosti dnes) založená na axiálnom princípe ekonomizácie - úsilí dosiahnuť efektívnosť prostredníctvom rozdelenia všetkých aktivít do najmenších komponentov jednotkových nákladov definovaných finančným systémom. S jedincami je zaobchádzané nie ako s osobami ale ako s „vecami“ (ich správanie je usmerňované podľa roly požiadaviek), ako s nástrojmi na maximalizáciu zisku. V stručnosti sú jedinci rozdelení podľa ich funkcie. Technicko-ekonomická štruktúra kapitalistickej spoločnosti bola vyčlenená na základe zmeny chápania pojmu ekonómia. Tá už prestala byť len spoločenskou kategóriou so špecifickou racionalitou, ale stala sa ekonomizáciou sociálneho, čím sa stráca rozdiel medzi ekonomickým a sociálnym a spravovanie preberá prvky politickej ekonómie založenej výlučne na **inštrumentálnej racionalite (IR)**². Podľa Kaščáka, Pupalu (2010) tu ide o nové ponímanie sociálneho ako formy ekonomického. Centrálna správa má mať tak podobu „podniku“ (koncept NPM³) s cieľom zovšeobecniť konkurenciu a presadzovať trhové stratégie v sociálnom živote a inštitúciách. Bell (1976) tento proces nazýva **ekonomizáciou**. Túto ekonomizáciu (steles-

2 IR je proces, kde sa subjekt (jednotlivec, skupina) snaží zabezpečiť maximalizáciou efektivity vo všetkých smeroch, a teda na úkor sociálnej nevyhnutnosti, či kvality. Inštrumentálne zmýšľajúci aktéri konajú iba v zmysle ich vytúženého dosahovania cieľa (napr. finančné zisky) za každých podmienok. V tomto zmysle IR používa rozum len ako nástroj na dosiahnutie cieľov, nie k tomu, aby tvrdila, ktorý cieľ je správny. Podľa Habermasa (1995, in Amdam, 2006, s. 9) naša západná spoločnosť trpí okupáciou IR a nevšíma si komunikatívnu racionalitu (KR – opak IR) a dokonca reformy NPM vo verejnom sektore práve posilnili túto okupáciu spoločnosti. Dalo by sa povedať, že táto situácia vo všeobecnosti je dôsledkom modernizačných procesov v našej spoločnosti (Habermas, 1995 in Amdam, 2006, s. 9). IR a politika zhora-dole sa stáva dominantnou nad KR a politikou zdola-hore.

3 NPM – New Public Management

nenú v inštrumentálnej racionalite) môžeme vnímať v každej oblasti sociálneho života (v politike – Putman; vo vede – Dunn, 2006; v byrokracii – Dunn, 2006; v živote jednotlivca – Frankfurtská škola, Max Weber; v štruktúrach regionálnej politiky – Amdam, 2001, 2006). Rastúca ekonomická efektivita si tak prestáva všimnúť hodnoty spojené so spoločnosťou a jej potrebami a zameriava sa na hodnoty spojené výlučne s trhom. Podľa Webera (in Lowy, 2002), ak sa na ekonomizáciu pozrieme z pohľadu blaha jednotlivca, tak vidíme iracionalitu tohto smerovania, kde ľudská existencia je nastavená pre účel obohacovania a z pohľadu Frankfurtskej školy pre účel vnucovania materiálnych potrieb pre jednotlivcov. Foucault (2009) tento problém definuje ako vznik novej sociálnej reprezentácie, a to **homo oeconomicus**. Definuje ho ako človeka, ktorý sa javí práve ako manipulovateľný, ako ten, kto bude systematicky odpovedať na systematické modifikácie umelo vnesené do prostredia. „*Homo oeconomicus ako ten, kto je úplne ovládateľný (Foucault, 2009, s. 234)*“. Tento „moderný“ človek cíti potrebu stále väčšej a väčšej slobody, ktorú mu produkuje neoliberalizmus, no tak ho dáva do pozície „**podnikateľa samého so sebou**“, do pozície človeka, ktorý je zároveň nositeľom rizika neustáleho sebazachraňovania. Kaščák, Pupala (2010) tento stav definujú ako koncept **imperatívnej slobody**, kde ako príklad uvádzajú smernicu vedenia spoločnosti BMW, kde „*každý zamestnanec má povinnosť byť iniciatívny*“. Tieto praktiky vychádzajú z foucaultovskej technológie seba samého. Podľa Millera a Rosea (in Kaščák, Pupala, 2010) sa jedná o nový neoliberálny koncept slobody, ktorá je definovaná ako podnikateľské správanie ekonomicky racionálnych individuí, kde znakom neschopnosti byť slobodným a racionálnym subjektom sa stáva nepreukazovanie iniciatívnosti, prispôsobivosti, dynamiky, mobility či flexibility.

Takýto druh správania sa v súčasnosti očakáva aj od regiónov, ktoré sú nútené preberať na seba techniky guvernmentality. **Guvernmentality** chápeme ako spôsob vlády, pri ktorom sa tí, čo vládnu, snažia „produkovať“ občanov pre účely svojej politiky. Sú to praktiky vlád a ich efekty na ľudí, ktorí sú ovládaní, spravovaní a riadení. Lemke (2000, in Kaščák, Pupala, 2010) tvrdí, že techniky a stratégie sú prvkami, ktorými je spoločnosť utváraná v kontexte schopnosti vládnutia. V naznačenej súvislosti termín **guvern** môžeme chápať ako viac frekventovaný pojem *governance*, teda spravovanie, ktoré reprezentuje neoliberálnu správu vecí verejných (foucaultovské „umenie vládnuť“) stelesnenú v NPM⁴ a termín **mentalita** reprezentuje aktuálnu politickú mentalitu (v našich podmienkach by táto mentalita mohla byť stelesnená postsocialistickým reliktom odzrkadleným v partokratickej inštrumentálnej racionalite). Podľa Lemkeho (2001c, s. 25, in Kaščák, Pupala, 2010) guvernmentality vyjadruje skutočnosť, že pri manažmente ekonomických a sociálnych vzťahov vystupujú namiesto klasického primátu oficiálnych štátnych aparátov a suverénnych procesov roz-

4 Neoliberálne stratégie správy (NPM) sa skôr adaptovali na nové politické podmienky. Centrálne správy už neminimalizujú svoje intervencie, aby splynuli s trhom tak, ako to žiadal klasický liberalizmus, centrálna správa strategicky mobilizuje štátne inštitúcie k subvencovaniu a vedeniu privátneho kapitálu, prípadne k stabilizácii trhových vzťahov (Kaščák, Pupala, 2010).

hodovania politické siete, partnerstvá a systémy vyjednávania, do ktorých je zahrnuté množstvo *civilno-spoločenských* aktérov a privátnych nositeľov.

NEOLIBERÁLNY DISKURZ VS. PLÁNOVANIE

S termínom regionálna politika sú neodmysliteľne spojené termíny ako regionálne plánovanie a strategické dokumenty, ktorých výsledkom je samotný regionálny rozvoj. Všetky tri termíny spolu úzko súvisia. Pri riešení regionálnej politiky daného územia musíme plánovať, ako a kam budeme distribuovať prostriedky na to, aby sme zabezpečili regionálny rozvoj. V súčasnosti do tohto rozvojovo-plánovacieho procesu výrazne zasahuje neoliberálna klíma.

Neoliberálnu ideológiu Foucault (2009) chápe ako momentálnu formu gubernamentalít. **Neoliberalizmus** podľa Foucaulta (2009, s. 89) zapustil korene už v roku 1948 v zruinovanej nemeckej ekonomike, ktorej jedinou možnosťou ako sa zachrániť, bolo absolútne zliberalizovanie ekonomického prostredia, a tak nastolenie novej konkurencieschopnej ekonomiky – neoliberálnej ideológie. Foucault (2009, s. 123) ďalej tvrdí, že neoliberalizmus potrebuje regulovať globálny výkon politickej moci podľa princípov trhovej ekonomiky. Stelesňuje všeobecné umenie vládnuť s potrebou prenášania, pripisovania, projektovania formálnych princípov trhovej ekonomiky na štát, pričom štát vníma ako mobilný dôsledok určitého režimu početných vládností (Foucault, 2009, s. 79).

Kaščák, Pupala (2010) si všímajú rozdiel od klasického liberalizmu (Adam Smith), kde štát ponecháva voľný trh a jeho mechanizmy na slobode trhu, tzn. ne-minimalizuje svoje intervencie, aby splynul s trhom, zatiaľ čo v neoliberalizme štát reguluje priestor, tzn. strategicky mobilizuje štátne inštitúcie k aktivite a vedeniu privátneho kapitálu, a tým k stabilizácii trhových vzťahov. V termíne neoliberalizmus slovo liberalizmus neznamená väčšiu slobodu priestoru, ale vnútornú protichodnosť pojmu sloboda. Tú Foucault (2009, s. 70) vníma v kontexte vzťahu medzi nevyhnutnou produkciou a deštrukciou slobody. Nové umenie vládnuť (neoliberalizmus) teda potrebuje produkovať slobodu, ktorú nerešpektuje, ale naopak ju konzumuje. Tým, že ju produkuje, a teda organizuje, sa toto umenie vládnuť pasuje do roly **správcu slobody**.

Podľa Baetena (2012, s. 205) koncepty neoliberalizmu a neoliberalizácie od ich počiatkov boli všeobecne prehliadané v oblasti plánovacej teórie a plánovacej praxe. Autor ďalej tvrdí, že plánovanie vo všeobecnosti (ak sa vôbec dá hovoriť o tomto termíne v súvislosti s neoliberalizmom) bolo anihilované samotnou neoliberálnou praxou. Spájanie termínov „neoliberálny“ a „plánovanie“ sa tak javí ako nevhodné ba až protirečiacie (Baeten, 2012, s. 206). Ak by sme pripustili epistemologickú možnosť termínu „**neoliberálne plánovanie**“, tak ho potom môžeme definovať ako **totálnu nadvládu trhových síl nad štátnym plánovaním**, čo sa ukázalo v 21. storočí, kde sa správa budov, infraštruktúry a životného prostredia pretransformovala do roly facilitátora trhového diktátu (Baeten, 2012). Neoliberálne podmienky buď vedú k oddeľovaniu ekonomickej a sociálnej sféry (Baeten, 2012; Harvey, 2005), čo vytvára

akúsi **schizofréniu v plánovaní**, alebo vedú **k pohlčovaniu sociálneho ekonomického** (Foucault, 2009; Lemke 2010; Kaščák, Pupala, 2010), čo do plánovania vnáša výlučne inštrumentálny charakter efektivity na úkor dobrého plánu. Tým sa sledujú len trhom vybrané aktivity a nie dlhodobu premyslenú plánovaciu stratégiu.

Takto vnímaný koncept neoliberalizmu sa odlišuje od konvenčného pohľadu na jeho povahu ako na tradičný ekonomický smer charakterizovaný laissez-faire princípom. Preto je možné chápať neoliberalizmus ako symbolické vyjadrenie slobody, pod ktorým je ukrytá jeho skutočná povaha v podobe organizačných a regulačných mechanizmov v službách trhu.

*„Budem pre teba pôvodcom toho, z čoho budeš slobodný.
Spôsobím, aby si bol slobodný k tomu, byť slobodným (Foucault, 2009, s. 70).“*

Springer (2012) prepája politickú ekonómiu, koncept guvernamentality z pohľadu Foucaulta a marxistický postštrukturalizmus, ktorý chápe neoliberalizmus ako hegemonickú ideológiu. Syntézou uvedených prístupov autor vníma **neoliberalizmus ako diskurz**. Springer (2012, s. 135) neoliberalizmus definuje ako nekonzistentný a variabilný proces tvorený rôznymi diskurzmi, ktoré ho konštruujú, legitimizujú a obhajujú. Ďalej ho vníma ako vnútornú prechodnú povahu sociálneho poriadku.

Tab. 1: Regionálna politika v logických premisách v podmienkach neoliberalizmu

PREMISY:	TEORETICKÉ RÁMCE
1. <i>Ak neoliberalizmus vytvára rôzne diskurzy,</i>	Neoliberalizmus ako diskurz (Springer, 2012)
2. <i>a ak neoliberalizmus vplyva na regionálnu politiku,</i>	NPM (Dunn, 2006; Dunn, Miller, 2007) Inštrumentálna racionalita (Amdam, 2001, 2002; Foucault, 2009; Habermas, 2011) Sebazachraňovanie (Lovering, 1998, 2011)
ZÁVER:	
→ <i>tak potom môžeme vnímať regionálnu politiku ako štruktúru vytvárajúcu diskurz.</i>	Regionálna politika ako diskurz

Aj keď sa Foucault vo svojich analýzach zameriava na genealógiu vládnutia spoločnosti a na základe rôznych výpovedí, praktík a obrazov analyzuje dané spoločnosti a ich mentality, v kontexte nášho výskumu sa pozrieme na regionálnu politiku ako na živý organizmus, ako na štruktúru ovplyvnenú neoliberalizmom a ako na politiky určené pre presvedčanie verejnosti, a nie na jej reprezentáciu v kontexte nového regionálneho obratu (pozri Lovering, 2011, s. 592), a to všetko smerujúc ku guvernamentálite na regionálnej úrovni. Z uvedených zistení môžeme vyvodit' nasledujúce logické premisy v podmienkach neoliberalizmu smerujúce k chápaniu **regionálnej politiky ako diskurzu** (Tab. 1).

Diskurz nechápeme ako lingvistickú kategóriu ale cez foucaultovskú tradíciu. Podľa Sharpa, Richardsona (2001, s.193) Michael Foucault rozšíril diskurz o kontext spoločenských interakcií. Diskurzy sú potom súbory myšlienok a praktík, ktoré dávajú vyhláseniam, textom, rétorikám a rozhovorom jedinečný spôsob významu. **Diskurzy sú praktiky, ktoré formujú objekty, o ktorých vypovedajú.** Foucault predpokladá, že v priestore je množstvo diskurzov, často aj protichodných, no jeden diskurz je zvyčajne hegemonický, a tak má tendenciu konštituovať všeobecné podmienky pod tlakom, ktorým dominantní aktéri spoločnosti „poznajú“ svoj svet (Berg, 2009). Hajer (2006, s. 67) definuje diskurz podobne ako súbor myšlienok, konceptov a kategórií, cez ktoré sociálne a fyzické javy dostávajú význam, ktorý je produkovaný a reprodukovaný cez identifikovateľný súbor praktík.

ANALÝZA VYBRANÝCH ASPEKTOV PLÁNOVANIA V PSK⁵ V KONTEXTE NEOLIBERÁLNEHO DISKURZU

Všeobecne panuje atmosféra odvolávania sa na **nutnosť cieľov a stratégií**. Otázka však znie, čo to znamená v súčasných podmienkach neoliberalnej dominancie. Ak v plánovaní prevláda strategické uvažovanie nad priestorovým usporiadaním rôznych aktivít a funkčným využívaním územia (*strategické dokumenty (SD) - Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja, Územný plán*), ktoré v sebe nesie na jednej strane rozvoj sociálneho kapitálu územia či ekonomického rastu a ich vízií a na strane druhej ich priestorové a funkčné previazanie, tak potom je dôležité, aby pri tvorbe takýchto dokumentov nehral dominantnú rolu neoliberalný diskurz charakteristický svojou vnútornou protichodnosťou medzi oddeľovaním ekonomickej a sociálnej sféry na jednej strane alebo pohlcovaním sociálneho ekonomickým na strane druhej. Je dôležité, aby pri tomto procese hrala významnú rolu práve **komunikatívna racionalita (KI)**⁶ nazierajúca na priestor ako na sociálnu relačnú sféru a nie ako na sféru presadzovania súčasne dominantného diskurzu trhových stratégií v sociálnom živote.

Výskum danej problematiky sme realizovali formou expertného prieskumu v dvoch fázach. Prvá etapa bola realizovaná online prieskumom v máji 2013, ktorý sme smerovali aktérom regionálnej politiky, a teda sme oslovili 554 starostov obcí PSK. Návratnosť bola 90 respondentov. Táto databáza tvorila kostru výskumu, v súvislosti s odhalením diskurzívnej povahy plánovania regionálnej politiky PSK. Na to, aby sme odhalili skrytú povahu problematiky, sme pristúpili k druhej úrovni výskumu, a to k štruktúrovaným rozhovorom s tromi aktérmi na rôznych úrovniach regionálnej politiky PSK:

- regionálna úroveň – expert z prostredia VÚC (PSK)
 - Odbor regionálneho rozvoja, Oddelenie regionálneho rozvoja PSK
 - dlhoročná prax v odbore

5 PSK – Prešovský samosprávny kraj

6 KI je opakom IR, a teda predstavuje termín komunikácie v širokom zmysle, kde sa kladie dôraz na neskrývaný diskurz, diskurz bez ideológií sebeckých cieľov aktérov a silnej viery v spoločný cieľ.

- lokálna úroveň – expert z prostredia mestskej samosprávy (PSK)
 - Odbor územného plánovania a výstavby, MsÚ Humenné⁷
 - dlhoročná prax v odbore
- lokálna úroveň – expert z prostredia obecnej samosprávy (PSK)
 - starosta obce v PSK (do roku 2010) – vybraný na základe referencií odborníkov
 - dlhoročná prax (3 funkčné obdobia)

V našom výskume sme sa zamerali na súboj diskurzov, kde sme sa expertov pýtali na ich názory prostredníctvom nasledujúcich otázok:

„Je možné v súčasnej klíme regionálnej politiky plánovať rozvoj a ciele rozvoja?“

VÚC: „Plánovať je možné, len ide o to, aké plány si postavím. Ide o to, aby plány boli realistické. Základné požiadavky na dobrý plán sú také, aby boli ciele uskutočniteľné, aby boli nastavené ukazovatele, prostredníctvom ktorých sa dá merať dosahovanie týchto cieľov a najmä, aby boli finančne kryté, tiež aby bola klíma v zmysle všeobecnej spolupráce v regióne medzi ekonomickými a sociálnymi partnermi ... Musíme však všetci chcieť.“

MESTO: „Plánovať je možné, ale pokiaľ nemáme veľmi konkrétne zadefinované aktivity na úrovni štátu, kraja a tak obce, so záväzným prísľubom financií, je to potom zlé. Realita je taká. V iných krajinách je to tak, že napr. ÚPN regiónu nemá grafiku, má len popis nadradenej infraštruktúry a na to nadväznú zmluvu o združení finančných prostriedkov s konkrétnym prerozdelením a spolufinancovaním daných aktivít a presne stanoveným termínom výstavby. EÚ dá toľko, štát toľko, región toľko a obec toľko. Je to dlhodobé plánovanie na 8 a viac rokov, ktoré sa nesmie meniť. U nás je ten problém, že začíname stále odznova kvôli častým politickým zmenám v štátnej správe. Vláda by stále ku koncu svojho funkčného obdobia mala asi niečo vyhlásiť, povedať, že toto sú strategické ciele a tie sú záväzné 20 rokov. Musí byť dlhodobý plán. Niekedy trvá len 10 rokov príprava. Ďalší problém u nás je, že PHSR či ÚPN nemajú finančnú doložku, kde by boli konkrétne aktivity finančne kryté.“

OBEČ: „Nedá sa plánovať, ak nepoznám stav obce.“

Čo sa týka odpovedí expertov (VÚC, mesto), zhodujú sa, že **plánovanie je možné**, ale podmieňujú ho **realisticky naplánovanými cieľmi**, ktoré musia vychádzať z konkrétnych nastavení od štátu, cez kraje až na obce. Obaja zdôrazňujú, že je nevyhnutné, aby konkrétne naplánované aktivity mali finančnú doložku, zmluvu o združení finančných prostriedkov, čím by sa zachovala kontinuita plánovania. To, že to tak nie je, experti (VÚC, mesto) vidia v momentálnom stave regionálnej politi-

7 Pred tým pôsobil na Odbore regionálneho rozvoja, Odd. územného plánovania a ŽP PSK.

ky, kde **chýba spolupráca**. Podľa nás je spolupráca základným kultúrnym predpokladom pre rast regiónov založený na komunikatívnej racionalite, ktorú expert (VÚC) nepriamo definuje: „*Musíme však všetci chcieť...*“ V tomto tvrdení sa ukrýva práve spomenutý kultúrny aspekt, ktorý je podmienený potláčaním technológie seba samého, a teda inštrumentálneho princípu. Na druhej strane je komunikatívna racionalita živá povzbudzovaním nazerania na región nie ako na nástroj dosahovania osobného prospechu, ale ako na **cieľ snažení aktérov regionálnej politiky**.

Expert (obec) vníma túto otázku v kontexte slabšej odbornej pripravenosti pri plánovaní aktivít smerujúcich k rozvoju územia.

...

„Aké faktory negatívne ovplyvňujú plánovanie rozvoja?“

VÚC: „*Pri súčasnom nastavení bude veľký problém splniť dané ciele, ktoré sú vágne nastavené a nespĺňame ich ani za 50 rokov. Dôvodom pre tento stav je nízka odbornosť, kde nemáme dobré analýzy, analytické vstupy. Ťažko sa nám potom plánuje, keď máte len „tušenie tieňa“ – ... aha, asi potrebujeme to a to, no sami nevieme prečo a čo tým dosiahneme. Ťažko sa robí bez dobrých analýz. Hovorím aj zo skúseností so zahraničnými partnermi, ktorí majú analytické pracoviská, observatória ako súčasť danej inštitúcie. V súčasnom ekonomickom nastavení je plánovať vo všeobecnosti ťažké. Každú chvíľu sa menia podmienky.*“

MESTO: „*Plánovanie by malo ísť zdola-hore. Tí hore málo vedia o potrebách tých dole. Inak to nebude fungovať a v tom by mala tkvieť tá samostatnosť samosprávy a jej aktivít. ... Bez úradníkov a papierovania sa to nedá, a keď sme v EÚ už detto sa to nedá bez toho. Lobbing bol, je a bude, ale to závisí na vedúcich, či si s tým poradia.*“

OPEC: „*Politické. Ak nie je starosta v súbehu s vládou alebo má iný názor, ktorý sa nestotožňuje s komunálnou politikou a je kritickejší ako tí, čo si myslia, že to robia dobre. V tom vidím brzdu a veľký problém. Celá regionálna a komunálna politika by sa mala od toho úplne odosobniť. Ďalším problémom je aj byrokracia, resp. množstvo komplikovaných dokumentov, v ktorých sa je niekedy ťažko vyznať.*“

Túto otázku sme položili ako isté doplnenie predošlého dopytovania s cieľom zistiť hlavné faktory ovplyvňujúce regionálny rozvoj z negatívneho uhla pohľadu. V tomto kontexte expert (VÚC) nadväzuje na predošlé tvrdenia o realistskom plánovaní a veľmi kriticky sa vyjadruje k súčasne nastaveným cieľom PHSR PSK (2008 – 2015)⁸. Problém vidí v **nízkej odbornosti a pripravenosti** pre spracovanie takéhoto materiálu a argumentuje, že ciele daného PHSR boli nastavené len na základe

8 15 priorít a 147 opatrení v Programe hospodárskeho a sociálneho rozvoja (PHSR) PSK 2008 – 2015

„*tušenia tieňa*“. Tento termín predstavuje (neformálna konzultácia s expertom-VÚC) tvrdenie: „... *My čosi chceme a nevieme, čo chceme ... asi potrebujeme to a to, no sami nevieme prečo a čo tým dosiahneme ...*“. Tieto tvrdenia nás znovu prikláňajú k názoru, že súčasné nastavenie regionálnej politiky a plánovania vyznieva v intenciách hlavne inštrumentálnej racionality s technicko-ekonomickým nazeraním na riešenie regionálneho rozvoja v PSK. V týchto vyjadreniach je ďalej možné identifikovať aj istý **druh mentality** pri spravovaní územia, ktorá je pravdepodobne vo veľkej miere reprezentovaná opakom kritickej racionality (pozri Dunn, 2006). Expert (VÚC) sa zamýšľa aj nad ďalším negatívnym faktorom, a to nad **plánovaním v súčasnom ekonomickom** nastavení, pričom tvrdí, že: „... *Každú chvíľu sa menia podmienky*.“ V tomto kontexte je možné uvažovať nad skôr spomínaným vplyvom neoliberalnej ideológie, ktorú sme identifikovali ako nie dávajúcu slobodu, ale práve naopak ako **správca slobody** (Foucault, 2009, s. 70). Tento správca slobody na to, aby voľne využíval potenciál priestoru, si musí produkovať svoju vlastnú slobodu, a to dynamickými nástrojmi, ktorými intervenuje do ekonomického, inštitucionálneho či sociálneho rámca spoločnosti. Práve vyššie uvedené zmeny spomenuté expertom (VÚC) môžu byť signálom, dôsledkom konceptu neoliberalnej (ne)slobody.

Pri analýze výpovedí experta (mesto), a to nie len v tejto otázke zisťujeme, že sa výrazne prikláňa k módu riadenia regionálnej politiky smerom **zdola-hore**. Argumentuje, že: „*Tí hore málo vedia o potrebách tých dole*.“ Z týchto tvrdení je možné vyčítať, že daný expert vidí súčasnú regionálnu politiku riadenú prevažne zhora-dole a nepokladá ju za správnu. Považuje ju za neslobodnú, za **narúšajúcu samosprávnosť samosprávy**. Zaujímavým zistením bolo, že daný expert vníma lobbying (politický) ako imanentnú súčasť diskurzu regionálnej politiky a nevníma ho kriticky ale výsostne pragmaticky. Na druhej strane expert (obec) sa k tejto problematike stavia „*podráždene*“. Počas rozhovoru bolo cítiť, že **politické vplyvy ako negatívny faktor plánovania** v regionálnej politike ho vyrušujú a nestotožňuje sa s nimi, keďže je možné predpokladať, že na lokálnej úrovni práve tento aspekt rezonuje najviac: „... *Ak nie je starosta v súbehu s vládou, alebo má iný názor, ktorý sa nestotožňuje s komunálnou politikou a je kritickejší ako tí, čo si myslia, že to robia dobre*.“ Toto vyjadrenie nás smeruje **ku konceptu governmentality**, pretože v sebe ukrýva tvrdenie, že politika má názor, teda jednotný názor prezentovaný vládnuou vrstvou. Expert hovorí **o komunálnej politike ako o osobe**, ktorá má jeden dominantný názor, prezentuje jeden dominantný diskurz, ktorý tak zakrivuje priestor komunálnej/regionálnej politiky len v zmysle produkovania diskurzu, ktorý majú preberať všetci zainteresovaní aktéri: „... *V tom vidím brzdu a veľký problém. Celá regionálna a komunálna politika by sa mala od toho úplne odosobniť*.“ Tento problém súvisí úzko aj so štruktúrou a podobou partokratickej vlády, ktorá stále po nových voľbách zmení celé inštitucionálne prostredie svojimi nominantmi, pričom sa absolútne ruší kontinuita a samotné plánovanie. Títo nominanti ako prisluhovači tvoria istú servisnú triedu, podľa Loveringa (2011) **regionálnu servisnú triedu (RST)**, ktorá vykonáva služby pre mocnejších. Síce autor vníma RST najmä ako „*pomocníkov pre globálny*

kapitál“, v našich podmienkach však táto trieda slúži okrem tohto účelu aj k zabezpečovaniu vplyvu na nižších mierkach geograficky usporiadaného priestoru, a tak **zabezpečuje guvernamentalitu štátneho nexu**. Expert (obec) vidí ešte jeden negatívny faktor ovplyvňujúci plánovanie rozvoja, a to **byrokráciu stelesnenú v množstve komplikovaných dokumentov**, v ktorých sa je niekedy ťažko vyznať.

Do tejto analýzy sme sa rozhodli na základe naštudovaných materiálov zaradiť aj otázku **o módoch⁹ regionálnej politiky**, keďže táto kategória úzko súvisí s tvorbou samotnej regionálnej politiky, a teda s jej plánovaním.

„Súčasný spôsob tvorby regionálnej politiky sa definuje ako sektorový mód. Čoraz častejšie sa však hovorí o teritoriálnom móde.“

VÚC: „Predstavte si, že vám príde domov niekto povedať, že tu si kúp taký nábytok, tu si daj také dvere Druhá vec je, že isté kritéria musia byť nastavené, na základe ktorých tie peniaze môžete využívať, ale rozvoj regiónu¹⁰ je stále priestorová aktivita. V novom plánovacom období sa budú robiť integrované stratégie, kde sa napr. škola nebude len opravovať, ale bude to komplex vecí, pri ktorom sa bude pozeráť aj na fungovanie a zamestnávanie učiteľov. Budú prekrývané tvrdé ale aj mäkké faktory rozvoja s využitím koncepcie triple helix. Ďalšia vec, ktorá s tým súvisí ... aby sa uplatňovalo priestorové plánovanie. PHSR je jeden program a druhý je územný plán, ktoré spolu tvoria priestorový plán. Číže riešite aj priestorové umiestnenie požadovaných aktivít. Regionálny rozvoj sa nedá robiť plošne, teda celý kraj sa nedá rovnako riešiť. Musíte endogénny potenciál daného regiónu, oblasti maximálne využiť, zveľadiť. Ináč sa robí v oblasti cestovného ruchu, ináč pri podpore remeselníctva či zamestnanosti. Je potrebné podporovať regionálny trh. Toto je regionálna politika.“

MESTO: „Je potrebné rozdeliť to. Nadradená infraštruktúra sa musí dobudovať, tá súvisí so sektorovým rozdeľovaním. Je veľmi zložitá nájsť tú hranicu, možno ju implementovať do SD. Chceme robiť všetko a všetko sa robiť nedá! Každá vláda deklaruje, že urobí všetko. Možno VÚC by do toho mohla viac intervenovať, keďže zdedila obrovské majetky a pokiaľ ju zrekonštruje a dobuduje, to zaberie veľa času.“

OBEC: (expert sa nevyjadril)

- 9 **Mód zhora-dole** (top-down) založený na inštrumentálnej racionalite, fordistickej masovej produkcii, masovej konzumácii a keynesiánskom štáte (Keynesian welfare state). Druhým je **mód zdola-hore** (bottom-up), ktorý sa začal presadzovať v „západnom svete“ od konca 80. rokov 20. storočia. Je založený na komunikatívnej racionalite (pozri Habermas 2000, 2011) a podnikavej post-fordistickej flexibilnej akumulácii a Schumpeteriánskom štáte (Schumpeterian workfare state)
- 10 Daný expert radšej používa termín **rozvoj regiónu** ako akademický termín regionálny rozvoj, pretože rozvoj regiónu definuje ako praktický cieľ, kam má smerovať aktivita. Je to vec.

Obaja experti (VÚC, mesto) sa stotožňujú v názore, že **výlučne sektorová politika nie je správna**, pretože ako tvrdí expert (VÚC), rozvoj regiónu je priestorová aktivita, ktorá si vyžaduje priestorové plánovanie, do ktorého by nemal veľmi štát intervenovať: „... *Predstavte si, že vám príde domov niekto povedať, že tu si kúp taký nábytok, tu si daj také dvere ...*“. Dodáva však, že nejaké pravidlá musia byť, na základe ktorých sa financie budú prerozdeľovať. K tomuto názoru sa prikláňa aj expert (mesto), ktorý však neargumentuje v prospech jedného či druhého módu, ale funkčne rozdeľuje aktivity, ktoré by mali spadať napr. do sektorového plánovania: „... *Nadradená infraštruktúra sa musí dobudovať*“. Navrhuje napríklad, že pomer medzi sektorovým a teritoriálnym prerozdeľovaním by mohol byť zakotvený v strategických dokumentoch. Zamýšľa sa ešte nad súčasným stavom sektorového prerozdeľovania financií, ktorý podľa neho tkvie v **mentalite slovenských vládnych garnitúr**, a to: „... *Každá vláda deklaruje, že urobí všetko. ... všetko sa robiť nedá!*“. Tu sa znovu dostávame na pole guvernamentality, keďže z tvrdenia môžeme dedukovať, že pre vládnú koalíciu je pravdepodobne prospešnejšie stanoviť si inštrumentálne všetky oblasti rozvoja (kvôli zabezpečeniu preferencií), ako sa strategicky zamerať a sústrediť energiu na dlhodobejší plán. Avšak takýto dlhodobejší plán nemusí byť pre štvorročnú vládnucu garnitúru atraktívny, keďže v sebe obnáša širokospektrálne záväzky (od zazmluvnenia financií až po zodpovednosť za realizovanie), ktoré môžu vyznieť kontraproduktívne v kontexte preferencií strany.

Do tohto diskurzu vnesieme aj názor Pleštinskej (2010), ktorá sa pohybuje ako priama aktérka v regionálnej politike už niekoľko rokov. Na jej vyjadrení k problematike štrukturálnych fondov si môžeme všimnúť vyššie rozoberanú problematiku o módoch regionálnej politiky:

Pleštinská: „*Nie som zástanca centralizmu. Aj keď ministerstvá tvrdia, že oni najlepšie vedia ako by sa malo nakladať s eurofondmi, v podstate ide o získanie vplyvu nad európskymi peniazmi konkrétnymi politickými stranami. Vychádzajúc aj z reality dnešných vyšších územných celkov som zástanca, že aktívna regionálna politika by sa mala robiť priamo v regiónoch, čo by úlohu regiónov výrazne posilnilo. Verím, že regióny by nemali problém posilniť svoje administratívne kapacity a vypracovať adresné regionálne programy. Za dôležité pokladám koncentráciu zdrojov na rozvojové priority regiónov. Myslím, že cez svojich zástupcov v regionálnych zastupiteľstvách, by občania dokázali lepšie kontrolovať rozdeľovanie európskych peňazí, ako sa deje v súčasnosti na centrálnej úrovni.*“

Tento názor sa prikláňa k uvažovaniu o teritoriálnom móde regionálnej politiky, konkrétne v oblasti štrukturálnych fondov. Jedným z najúčinnějších nástrojov regionálnej politiky v súčasnosti sú štrukturálne fondy, a práve tie sa významnou mierou podieľajú na raste regiónov, určite preto stojí za uvaženie, kto je oprávnený rozhodovať o ich programe, ak nie samotné regióny. V súčasnom systéme **prevláda sektorový mód**, kde sú peniaze z vlády alokované do regiónov na základe sektorov.

Blažek, Uhlíř (2011, s. 266) tvrdia, že napr. v Českej republike väčšina sektorových politik regionálnu dimenziu zakomponovanú nemá, aj keď na druhej strane tvrdia, že práve niektoré sektorové politiky môžu mať výraznejší dopad na rozvoj regiónu než oficiálna regionálna politika.

ZÁVER

Pri syntéze poznatkov budeme vychádzať z chápania neoliberalizmu ako správcu slobody, ako nositeľa vlastného diskurzu. Pre tohto správcu je charakteristické nevyhnutné, neustále diktovanie zmeny v nastavení podmienok v priestore, čo tkvie v jeho dynamickej povahe. Týmto si pripravuje otvorené regióny preto, aby sa ich lokálny potenciál stal globálnym kapitálom. Do týchto dynamických podmienok v SR vstupujú navyše náhle zmeny nálad či smerovaní ako na národnej tak aj na regionálnej úrovni (nové voľby - zmena smerovania), preto je plánovanie vo všeobecnosti komplikované. Ako správca slobody si neoliberalizmus vytvára v našich podmienkach vlastné vyhovujúce plánovanie zhora-dole (diskurz), ktoré je charakteristické inštrumentálnym nazeraním na priestor. Jeho účelový charakter sa potvrdzuje pri zistení, že samosprávy často plánujú len podľa výziev pre nenávratné finančné prostriedky (NFP), a tak sú výrazne limitované, nepriamo guvernmentálne riadené a málo samosprávne. To vyúsťuje do chápania plánovania ako procesu, pri ktorom sa pohlcuje sociálne ekonomickým, a tak sa tvorí priestor ako sociálny konštrukt smerujúci k zvyšovaniu inštrumentálnej racionality v ňom. Za negatívne faktory ovplyvňujúce plánovací proces a posilňujúce túto racionalitu a neoliberálny diskurz môžeme považovať:

- ✓ *nízku odbornú pripravenosť aktérov a komplikovanosť legislatívnych dokumentov;*
- ✓ *druh mentality aktérov, ktorí uvažujú výlučne inštrumentálne (PHSR ako nutnosť; pohľad poslanca len na jeho preferencie; množstvo partikulárnych cieľov v SD; „fordistická pekáreň“);*
- ✓ *neustálu zmenu legislatívnych podmienok; diktovanie výziev o NFP*
- ✓ *politické záujmy: „... Ak nie je starosta v súbehu s vládou, alebo má iný názor, ktorý sa nestotožňuje s komunálnou politikou a je kritickejší ako tí, čo si myslia, že to robia dobre ... (expert-obec).“*
- ✓ *samotné centrálné (zhora-dole) riadenie regionálnej politiky: „... Tí hore málo vedia o potrebách tých dole ... (expert- mesto)“, čo naruša samosprávnosť samosprávy;*
- ✓ *a s tým súvisiacu RST v službách štátneho finančného nexu.*

Poznámka:

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0325/12 Dynamika intraurbánných štruktúr na Slovensku v prvom decéniu 21. storočia (vedúci projektu prof. RNDr. René Matlovič, PhD.).

LITERATÚRA

- AMDAM, R. (2001). Empowering New Regional Political Institutions: A Norwegian Case [online]. In *Planning Theory & Practice*, Vol. 2, No. 2, p. 169-185. [cit. 2011-8-12]. Dostupné na internete: <<http://dx.doi.org/10.1080/14649350120068786>>.
- AMDAM, R. (2006). *The governance turn in public health and regional planning*. Notat nr. 13/2006. Høgskulen i Volda og Møreforskning Volda, 25 s.
- BAETEN, G., (2012). Neoliberal Planning: Does It Really Exist? In T. Ta an-Kok, G. Baeten, eds. *Contradictions of Neoliberal Planning*,. 2012, The GeoJournal Library 102, DOI 10.1007/978-90-481-8924-3_11,
- BELL, D. (1976). *Cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1976.301 s.
- BERG, D. (2009). Discourse Analysis. In Kitchin, R., Thrift, N. eds. *International Encyclopedia of Human Geography*, Vol. 2, Oxford: Elsevier, 2009. ISBN 978-0-08-044913-5.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Vyd. 2., Praha: Karolium, 2011. 342 s. ISBN 978-80-246-1974-3.
- DUNN, W. (2006). *A critical theory of new public management* [online]. [cit. 2012-7-03]. Dostupné na internete: <www.bambangkesit.files.wordpress.com/2012/07/bag-ii-03-a-critical-theory-of-npm.pdf>.
- DUNN, W., MILLER, Y. (2007). A Critique of the New Public Management and the Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform, In *Public Organiz Rev* (2007), Springer Science + Business Media, LLC 2007, 7:345–358.
- FOUCAULT, M. (2003). *Dějiny sexuality I*. Herrmann & synové, 2003. 192 s.
- FOUCAULT, M. (2003b). *Dějiny sexuality II, III*. Herrmann & synové, 2003. 664 s.
- FOUCAULT, M. (2004). *Dozerat' a trestat'*. Bratislava: Kalligram, 2004. 312 s.
- FOUCAULT, M. (2009). *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: CDK, 2009, 351 s. ISBN 978-80-7325-181-9.
- HABERMAS, J. (2000). *Strukturální proměna veřejnosti*. Filosofía, Praha: Nakladatelství FÚ AVČR, 424 s. ISBN 80-7007-134-6.
- HABERMAS, J. (2011). *Teória jazyka a východiská sociálnych vied*. Bratislava: Kalligram, 669 s.
- HAJER, M. (2006). Doing Discourse analysis. In Brink, M., Metze, T. 2006. eds. *Words matter in policy and planing. Discourse theory and method in social sciences*. Utrecht: Labor Grafimedia, 2006, s. 187.
- HARVEY, D. (2005). *Spaces of Neoliberalization. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. Franz Steiner Verlag, 131 s. ISBN 3-515-08746-X.
- LEMKE, T. (2010). *Biopolityka*. Warszawa: Sic!, 2010. 150 s. ISBN 978-83-60457-96-2.
- LOVERING, (1998). Theory led by policy? The inadequacies of 'the new regionalism' in economic geography illustrated from the case of Wales [online]. In *Economic Geography Research Group Seminar 'Institutions and Governance'*. London Department of Geography UCL. July 3, 1998. [cit. 2012-03-12]. Dostupné na internete: <eerg.org.uk/pdfs/loving.pdf>.

- LOVERING, J. (2011). The new regional governance and the hegemony of neoliberalism. In Pike, A., Rodríguez-Pose, A., Tomaney, J. eds. *Handbook of Local and Regional Development*. Taylor & Francis e-Library, 2011. s. 581 – 594. ISBN: 978-0-203-84239-3.
- LÖWY, M. (2012). Marx, Weber and the Critique of Capitalism. In Logos, a journal of modern society & culture, Vol. 1 issue 3, summer 2002. [cit. 2012-5-10]. Dostupné na internete: <www.internationalviewpoint.org/spip.php?page=print_article&id_article=1106>.
- KAŠČÁK, O., PUPALA, B. (2010). Neoliberálna guvernamentalita v sociálnom projektovaní vzdelávania. In *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2010, Vol. 46, No. 5, Praha, 2010, s. 771 – 799.
- MICHALKO, M. (2012). Priestor ako hlavný koncept výskumu geografie. Smerom ku kritickému konceptu priestoru. In *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis*, Prírodné vedy, Folia Geographica. 19, PU Prešov, s. 196 – 209.
- MICHALKO, M. (2013). *Kriticko-geografická analýza regionálnej politiky: Teoreticko-metodologická báza a empirická aplikácia na príklade Prešovského samosprávneho kraja* [dizertačná práca]. Prešov: FHPV PU. 2013. 145 s.
- PHSR PSK 2008 – 2015. *Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja PSK*. [online]. [cit. 2013-04-20]. Dostupné na internete: <<http://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/urad/odbor-regionalneho-rozvoja-uzemneho-planu-zivotneho-prostredia/dokumenty-regionalneho-rozvoja/phsr-psk-2008-2015.html>> .
- PLEŠTINSKÁ, Z. (2010). *Centralizmus alebo riadenie európskych fondov z regiónov?* [online]. [cit. 2011-02-22]. Dostupné na internete: <plestinska.blog.sme.sk/clanok_tlac.asp?cl=222083>.
- SHARP, L., RICHARDSON, T. (2001). Reflections on Foucauldian Discourse Analysis in Planning and Environmental Policy Research. In *Journal of Environmental Policy & Planning*, 3, s. 193 – 209.
- SPRINGER, S. (2012). Neoliberalism as discourse: between Foucauldian political economy and Marxian poststructuralism . In *Critical Discourse Studies* . Vol. 9, No. 2, May 2012, s. 133 –147.

SUMMARY

In our paper we focused on issue of discourse as post-structuralist point of view on society and its connection to neoliberal phenomenon affecting regions. We have tried to demonstrate this connection by example of analysis of selected aspects in regional planning in Presov self-governing region. The synthesis of knowledge was based on understanding neoliberalism as freedom governor, as bearer of his own discourse. For this governor is characteristic necessary, constantly dictate changes in setting conditions in space, what lies in its dynamic nature. Thus it is preparing open regions to make their local potential to become the global capital.

Into these dynamic conditions in addition are entering sudden changes in mood or direction both at national and regional level (new elections - change of direction), so planning is generally complicated. Neoliberalism as freedom governor creates in our conditions own suitable top-down planning (discourse), which is characterized by instrumental viewing space. His purposeful character confirms the finding that the governments often plan only under the challenges for the EU grants, and so are significantly limited, indirectly governmentally managed and weakly self-governed. This results in the understanding of planning as a process in which the social absorbs the economic, and thus forms the space as a social construct towards to increase instrumental rationality in it.